

Řízení socialistické společnosti v Leninově díle

MIROSLAV SOUKUP*

Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Praha

Věcná, neemocionální diskuse o Leninově intelektuálním dědictví, k jejímuž novému vzestupu dalo impuls letošní stoleté výročí jeho narození, není snadná vzhledem k politické aktuálnosti této diskuse, vzhledem k neobyčejně filosofické angažovanosti a politické polarizaci Leninových stoupenců a pseudostoupenců, oponentů i nepřátel, i vzhledem ke gigantickému rozsahu a mnohotvárnosti díla tohoto největšího státníka dvacátého století, který v politickém systému znamená podle našeho názoru totéž co Einstein a Wiener ve vědě.¹

Jak Leninovo dílo, tak i průběh kontraverzního sporu o jeho analýzu a interpretaci, který ve světovém měřítku probíhal v posledních desetiletích v rozsahu srovnatelném snad jen s diskusí o Marxovi, se stalo nedílnou součástí intelektuálního dědictví této civilizace a vešlo i do jejich myšlenkových základů.

(Podle údajů UNESCO je Lenin nejprekládanějším autorem do cizích jazyků; překonává v tomto směru Tolstého, Shakespeara, Balzaca a dokonce i bibli.) Lenin zasáhl svým dílem do všech základních oblastí života společnosti dvacátého století, jeho energie však byla v největší míře věnována vytvoření rozhodujících předpokladů pro rozvinutí revoluční akce: kritické analýze politických teorií a politické praxe, úsilí o rozvinutí teorie jako předpokladu konkrétní politické činnosti při řízení společnosti.

Zdá se být paradoxní, že přes objemnou produkci studií o Leninově díle, která snad je bez obdoby pokud jde o hodnocení jednoho tvůrce, nelze říci, že by jeho myšlenkové bohatství již bylo plně prozkoumáno a doceněno a tím méně pak aplikováno v praxi. Přitom oblast řízení

je v těchto studiích pokryta relativně slabě a pracemi z nedávné minulosti. Je to pozoruhodné i proto, že Leninova činnost na úseku řízení byla skutečně podstatná nejen z hlediska řízení za socialismu, ale i z hlediska teorie a praxe řízení vůbec. Lenin jako první významný myslitel poukázal například na to, že snahy o zdokonalování metod a prostředků řízení, o jeho exaktnost, nemohou skončit ve sféře podniku a že nové metody a prostředky řízení vytvářejí předpoklady pro „řádné rozdělení a uspořádání veškeré společenské práce“, pro něž též budou použity. V socialistickém hnutí existovala odedávna latentní představa, že nejsložitější je otázka způsobu a cest dobytí moci dělnickou třídou, zatímco následující etapa, etapa organizace socialistické společensko-hospodářské formace, se zdála být záležitostí podstatně snadnější a jednodušší. Po říjnu 1917 se ukázalo, že udržet moc a organizovat společnost, řídit společenské procesy k maximální realizaci socialistického programu je patrně ještě těžší než moc dobýt. Jak má nová socialistická společnost vypadat? Jaká má být struktura jejích řídicích institucí a organizací? Jak mají být projektovány jejich funkce v totalitě společenské soustavy? Jak konstruovat optimální systém nových regulátorů, které by nahradily takové regulátory kapitalistické společenské formace, jako je soukromé vlastnictví výrobních prostředků, soukromý zisk, konkurence na trhu jakožto zdroj tlaku k racionalizaci výroby?

Lenin byl vynikajícím znalcem Marxe, ovšem Marxovo dílo dávalo o vlastní struktuře nové společnosti jen nejobecnější, a proto prakticky i nedostatečné představy. To vyplývalo zcela logicky z vědecké metody Marxe, jejímž axiomem bylo zkoumat

* Tato stať je rozšířenou verzí referátu, který byl přednesen na vědeckém zasedání, uspořádaném k 100. výročí narození V. I. Lenina vědeckým kolegiem pro filosofii a sociologii při ČSAV 12. března 1970.

¹ Je známé vysoce pochvalné učenění Lenina Bertrandem Russellem: „Neznám jinou tak výraznou osobnost v Evropě našeho století.“ Méně zná-

mé je hodnocení Bernarda Shawa ve věnování divadelní hry nazvané *Zpět k Metuzalémovi*, uložené v bývalé Leninově osobní knihovně v Kremli: „Mikuláš Leninovi, jedinému evropskému vládci, projevujícímu důvtip, charakter a znalosti hodné jeho odpovědného postavení, od Bernarda Shawa, 16. VI. 1921“.

vědecky zkoumatelné, čili kapitalistickou společnost a zásadně odmítat rozvíjení nepodložených spekulací o budoucí socialistické společensko-hospodářské formaci, které by mohly být zcela zcestné. Nárys socialismu jako „říše svobody“ (Marx) nebo společnosti, v níž „okruh životních podmínek obklopujících lidi, který až dosud lidi ovládal, se dostal pod vládu a kontrolu lidí, kteří se poprvé stávají uvědomělými, skutečnými pány přírody, protože se stali pány svého zespolečenštění“ (Engels) lze tedy nejobecněji chápat jako ideální model sebeorganizujícího se společenského systému, jehož podstatným strukturním rysem je likvidace hospodářské i politické moci buržoazie, společenské vlastnictví výrobních prostředků a celospolečenské řízení,² jako společnost, která soustavně poznává svou vnitřní strukturu a proces³ proto, aby mohla optimálně dosahovat svých cílů, které jsou soustavně zpřesňovány zpětnou vazbou informačního toku o procesu realizace těchto cílů.

Vedoucí jádro komunistické strany v čele s Leninem se tedy při projektování nové organizace společnosti prakticky nemohlo opírat o žádné vzory: Marx a Engels poukazovali ve svých pracích pouze na základní zákonitosti vývoje, které je třeba respektovat, ale jinak nesvazovali budoucím vůdcům socialistického hnutí ruce žádnými návodů. Pařížská komuna existovala pouze jako město v podmínkách války a některá její opatření, která měla zdánlivě obecný charakter, se později ukázala být nepoužitelná v podmínkách Ruska.

Složitost problémů, na které ruští komunisté začali narážet hned po dobytí moci, se ukázala být podstatně větší, než připouštěly představy z předrevolučního údobí. Leninovi a jeho spolupracovníkům se nepodařilo zcela uniknout osudu všech předchozích revolucionářů, kteří podle výroku Engelse se vždy musili na vlastních zkušenostech přesvědčovat, že jejich právě uskutečňovaná revoluce se málo podobá té, o kterou usilovali. Vedoucí jádro komunistické strany, jehož géniem byl Lenin,

bylo nuceno tvořit, experimentovat a ověřovat své teoretické vývody v celostátním měřítku, aniž se mohlo opírat o zkušenosti kteréhokoliv předchůdce. Toto vše probíhalo v podmínkách osamocené revoluce ve zpustošené zemi. Nešlo však skutečně jen o specifičnost doby dané mimořádnými okolnostmi spjatými s první světovou válkou. Problém tkvěl obecněji v tom, že bylo třeba vytvářet kvalitativně nový typ moci a státu, že organizační koncepce, které vyhovovaly v kapitalismu, se staly nepoužitelnými, protože jednotlivé formy a prvky v podnicích byly začleněny do kvalitativně odlišného celku a začaly působit vlivy a mechanismy dosud neznámé. V socialistickém státě bylo nutné začít velmi rychle vytvářet integrované hospodářství s poměrně velkými organizacemi a plánovitě pro ně určovat působnost i úkoly. Tyto velké organizace měly pokud možno rychle a bez poruch začít plnit svou funkci. To je z organizačního hlediska podstatně složitější než v kapitalistickém hospodářství, kde například podniky vznikaly a dosud vznikají tak, že se zprvu vytvoří malé, centrálně řízené jednotky, které pak v konkurenčním boji buď rostou, nebo se rozpadávají a zaniknou, kde lze postupně hledat cesty, zkoušet různé formy a metody v menším měřítku a zavádět ty, které se osvědčily, a kde případná chyba nemívá dalekosáhlé důsledky v rámci podniku, když se jí podaří včas zjistit. V socialistickém státě, v němž plánovitě vznikly podstatně větší organizační soustavy s obrovským množstvím vztahů a závislostí, jsou kladeny daleko vyšší nároky na řízení i na některé jeho složky, zejména na koordinaci a na kontrolu, a proto je třeba volit vhodnou strukturu, vhodné uspořádání s daleko větší odpovědností: připadné nedostatky v organizaci ovlivňují mnohem větší soubor a mohou mít nepříznivější důsledky než za kapitalismu (viz např. řetězové reakce při neplnění plánu některým významným prvkem systému).

Nejobecnější principy byly tedy jasné: restrukturalizace společenského systému vítěz-

² Řízení chápeme jako proces zvyšování negativní entropie sociálního systému na rozdíl od regulačního procesu chápáného jako proces zachovávající stabilitu negentropie v určitých limitech, zajišťující zachování určité uspořádanosti systému, stavu jeho určité dynamické rovnováhy. Sebeorganizací systému rozumíme zvláštní případ řízení systému s cílovým chováním, jímž jsou vyhledávány a soustavně zpřesňovány cíle na základě procesu sebeučení a zpravidla za významných změn probíhajících ve struktuře.

³ Strukturu a proces vymezujeme pro potřeby tohoto článku takto: rozdíl mezi nimi je pouze relativní a podmíněný; za strukturu považujeme soubor elementů systému určitým způsobem spjatých vzájemnými vazbami, které se v čase, významem z hlediska pozorovatele, prakticky nemění a je tedy možno je považovat vzhledem k onomu konkrétnímu časovému úseku za nehybné; naproti tomu procesem rozumíme soubor oněch elementů systému, které v tomo časovém úseku procházejí relativně rychlou změnou.

nou revoluci tak, aby byl ve smyslu Marxových principů vytvořen společenský systém, jehož kritériem je vyšší produktivita práce a vyšší úroveň organizace, než v kapitalistické společensko-hospodářské formaci: „V každé socialistické revoluci, když byl vyřešen úkol dobytí moci proletariátem a podle toho, jak je řešen hlavní a základní úkol, vyvlastnit vykořisťovatele a potlačit jejich odpor, dostává se do popředí stěžejní úkol, vytvořit vyšší společenský řád, než je kapitalismus, a to: zvýšení produktivity práce a v souvislosti s tím (a k tomu) její vyšší organizace.“ (V. I. Lenin, *Spisy* 27, Praha 1954, s. 252.) Ovšem „znalost socialismu máme, ale znalost organizace v miliónovém měřítku, znalost organizace a rozdělování výrobků atd. — to nemáme. Tomu nás staří bolševičtí vůdcové nenaučili.“ To zdůrazňujeme proto, aby se v plném světle ukázal historický význam Leninova díla jakožto revolucionáře, státníka a myslitele, který měl rozhodující podíl na vytváření základů k tak průkopnickému dílu ve sféře lidské organizace, jakým bylo vytvoření řídicích a regulativních mechanismů nového typu státu, sovětského státu, řízeného politickou stranou dělnické třídy, komunistickou stranou, společností, která byla svým způsobem první obrovskou laboratoří světového socialismu. Lenin vynikal mezi svými spolupracovníky teoretickou fundovaností, rozhledem a jasnožřivostí. Tyto vlastnosti, jeho schopnost vidět historické trendy a posuzovat současnost nejen z hlediska historického vývoje, ale i z hlediska pravděpodobného budoucího vývoje, mu umožnila dospívat k mnohým myšlenkám, které překročily rámec tehdejší doby, které mohou být lépe pochopeny dnes, než byly pochopeny některými jeho současníky.

Cílem tohoto článku není podat systematickou analýzu Leninova díla v oblasti vymezené tématem, nýbrž upozornit na základní principy Leninovy metody, s níž řešil složité problémy řízení společnosti své doby, jeho přístupu k problémům, a předložit úvahu o jejich nosnosti, o některých možných směrech aplikace leninské metody, leninských principů

při řešení problémů řízení společnosti a společenských procesů v současné fázi civilizačního procesu v počátečním období vědeckotechnické revoluce.⁴

Marxistická analýza a interpretace Leninova přínosu k otázkám řízení předpokládá vyhnout se dvěma nebezpečím. Scylle dogmatického přístupu k Leninovu dílu a Charybde povrchního přístupu a znalosti, a tím jeho podcenění. Hlavním postulátem je zkoumat Leninovo dílo v totalitě, jako *dynamický celek*. V této studii se nemůžeme obejít bez ilustrace některých Leninových myšlenek, jejímž smyslem je přiblížit čtenáři Leninovu osobnost i názory na diskutované problémy. Přitom však zdůrazněme jednoznačně, že Lenina nelze studovat přes sbírku citátů, že Leninovy koncepce nelze zachytit po částech, nýbrž že je třeba je chápat jako vyvíjející se systém názorů. Leninovo dílo nelze pochopit bez pochopení dialektického vztahu Lenina-vědce a Lenina-politika. Kritériem činnosti politika je politický úspěch, činnost směřující k tomu dostat se a udržet se za cenu nejmenších ústupků a kompromisů ve vedení určitého organismu, určitého hnutí, určité skupiny. Naproti tomu základním kritériem práce vědce je vědecká pravda. Lenin jako politik zaujímal v různých obdobích a v různých konkrétních situacích postoje, které, jestliže jsou vytrhávány ze souvislosti a prezentovány v krátkém spojení, mohou sloužit k obhajobě i značně rozdílných politických koncepcí. Nadto nelze tyto názory vytrhávat z historického kontextu, z tříště skvělých, zdánlivě rozporných, dílčích improvizací Lenina-politika, právě proto, že vyplynuly z potřeb různých specifických konkrétních situací. Je třeba vypreparovat Leninovu vědeckou metodu, která je jednotlivým, konzistentním, koherentním systémem.

Těžiště Leninových zájmů se v jednotlivých periodách jeho života logicky přesouvá k novým a novým problémům, k jejichž historii se však Lenin vrací, aby mohl dosáhnout nové syntézy. Z vymezení tohoto článku logicky vyplývá, že je třeba soustředit se zejména na vývoj jeho ná-

⁴ Proto také se nezabýváme řadou podstatných otázek řízení socialistické společnosti, k nimž čtenář ostatně nalezne hojnost literatury, zejména sovětské. Z ní upozorňujeme např. na studie: F. M. Burlackij, *Lenin, gosudarstvo, politika*, Moskva, izd. Nauka, 1970; V. G. Afanasjev, *O vědeckém řízení společnosti*, Praha, Socialistická

akademie 1967; I. L. Marinko, O. K. Poseljaninová, V. G. Smolkova, *O naučnych osnovach upravlenija socialističeskym obščestvom*, izd. Moskovskovo Universiteta 1969; *Lenin i sociologia, Internacionalnyj bjulleten*, Moskva 1970; A. E. Petrov, *Osnovy organizacij upravlenija promyšlennym proizvodstvom*, izd. Ekonomika, Moskva 1969; aj.

zorů v letech 1917—1923, a zejména v posledním období jeho života, kdy zpětná vazba výzkumu sovětské společnosti mu umožnila zpřesňovat teoretické vývody i koncepce ve sféře strategického rozhodování, i když byly v hlavních rysech formulovány dávno předtím, a i když Leninovi již bohužel nebylo dopřáno, aby mohl syntetizovat tyto nové poznatky v nových systematických teoretických pracích. Přístupovat k Leninovi nedogmaticky znamená nehledat v jeho díle tohoto období přímé návody k řešení dnešních problémů. O učebnici, zpracované podle Kautského, napsal Lenin, že je celkově velmi užitečná, ale že je přesto již načase zřici se myšlenky, že tato učebnice předvídá všechny formy vývoje další světové historie: „Ty, kteří si to myslí, je již načase prohlásit prostě za hlupáky.“ Totéž by se přirozeně vztahovalo i na učebnici napsanou „podle Lenina“: bylo by absurdní zavrhnout nové myšlenky a nová řešení, nová vědecká odvětví, např. kybernetiku, jen proto, že v Leninových spisech se o tom nic neříká.

Zdůrazněme však znovu existenci i druhého úskalí, tendenci k nihilistickému postoji k Leninovu dílu, který je projevem povrchního pochopení jeho myšlenek. Nevytěžíme podněty z Leninova díla, nebudeme-li brát ohled na jeho specifické stránky i na historický kontext jeho tvorby, budeme-li dogmaticky a mechanicky přenášet jeho závěry do jiné situace, a deformovat je povrchní a zkrácenou znalostí, která logicky ústí v nedocenění průkopnické hodnoty tohoto jedinečného zdroje poznání.

*

Rozbor Leninovy práce v posledních letech jeho života jednoznačně svědčí o tom, že si uvědomoval prvořadý význam řídicí práce pro osud socialismu. Velká část jeho návrhů a podnětů byla orientována právě tímto směrem. Mezi tři hlavní subsystémy společenského systému patří centrum strategického rozhodování (v socialistické společensko-hospodářské formaci marxistickoleninská strana a její řídicí orgán), věda a rozložení moci. Lenin svým dilem všestranně zasáhl do všech těchto komponent. V tomto článku se soustředíme na přínos Lenina k podstatnému zvýšení kvality štábního útvaru vědy i centra strategického rozhodování a k podstatnému zvýšení

propustnosti komunikačního kanálu existujícího mezi oběma těmito subsystémy.

Odpověď na otázku, v čem jsou hlavní zdroje mimořádného postavení Lenina mezi státníky dvacátého století, nemusí být jednoznačná. Zajisté to je především jeho kvalita revolucionáře. Druhým důvodem je však jistě i to, že Lenin byl skutečně státník, který se v maximální míře řídil požadavky vědy, vědeckého myšlení. Umět opřít politiku o vědecký základ znamená mezi jiným umět vyhnout se dvěma úskalím — na jedné straně úskalí dogmatismu a pragmatismu, úskalí fanatického lpění na politice jednou provždy schválených pouček a na druhé straně úskalí podřizování se různým existujícím proudům pro dosažení momentální výhody. Dějiny státníků dvacátého století jsou dějinami řady některých vynikajících státníků pragmatiků, v jejichž hlavách byly kondenzovány rozsáhlé zkušenosti jejich třídy. Teoreticky výše než převážná většina z nich byl de Gaulle. Lenin však mezi nimi zaujímal skutečně výjimečné postavení: u něho teorie a praxe tvořila jediný dialektický celek. Jeho vyhraněné teoretické myšlení znamenalo, že se nedostával do vleku živelných nálad mas, ale současně to bylo myšlení nedogmatické, nescholastické, které k přáním mas, k jejich aspiracím a postojům maximálně přihlíželo a dovedlo v jejich světle rozvíjet či modifikovat teoretické postuláty.

Každý státník stojí před dilematem — buď se plně vrhnout do politiky a připravit se o možnost zůstat v kontaktu s nejnovějším vývojem vědy, respektive té vědecké specializace, k níž má nejbližší vztah, nebo naopak se maximálně snažit o to studovat, ale tím se postupně fakticky vyřazovat ze sféry aktivní politiky. Každý skutečně velký státník se snažil toto dilemma svým specifickým způsobem překlenout, ale výsledky nebyly zpravidla příliš uspokojivé. Churchill se snažil věnovat se historickým studiím v době svých volných chvil, ale skutečného pokroku dosáhl teprve po skončení činnosti v čele vlády. Nehru napsal několik svých historických prací ve vězení a ve vyhnanství, de Gaulle psal své paměti v době, kdy byl v ústraní (v letech 1947—1958 a po roce 1968). Pro Lenina naproti tomu byla vědecká práce soustavnou potřebou a i v nejvyhrocenějších momentech revoluce si dokázal pro ni

nalézt čas. Omezím se pouze na dvě fakta, která ilustrují tuto skutečnost: v pěti po-revolučních letech, kdy stál Lenin v čele revolučního státu, v čele vlády, napsal 46 tiskových archů, čili 917 stran textu; krátce po úspěšném dobytí Zimního paláce koncipoval návrh se směrnicemi na rychlé obnovení Leningradské knihovny jako významné instituce a základny pro rozvoj vědy. Politická činnost byla pro Lenina zpětnou vazbou, která mu pomáhala uvědomovat si prioritu řešení těch či oněch vědeckých problémů. Lenin také vynikal nad jiné státníky v komplexnosti vědeckého studia. Zpětná vazba politiky jej postupně přiváděla do styku s nejrůznějšími vědními obory, se sociologií, politickou ekonomikou i problémy kulturními. Ani po této stránce nemá jeho dílo obdoby. Není proto náhodné, že ve svém „Dopisu sjezdu“, který patří mezi podstatné dokumenty počítající se k jeho politické závěti, se Lenin zamýšlí nad tím, jaké vlastnosti by měl či neměl mít socialistický vůdce a státník; tyto vlastnosti jsou totožné s jeho osobními vlastnostmi. Vlastnosti byly roztrženy do třech skupin. Lenin, pokud jde o charakterové vlastnosti, především varoval před sebejistotou, hrubostí, ctižádostivostí a zdůrazňoval, že vedoucí politik musí být loajální, zdvořilý, pozorný k soudruhům, že nesmí být náladový atd., že musí mít vysokou morálku, vytrvalost, zásadovost a lidskost a tedy nejobecněji vlastnosti, které pomáhají lidem sdružovat a nikoli je rozešťovat a vzájemně proti sobě popuzovat; za druhé varoval před příliš dogmatickým způsobem myšlení, který vede k nahrazování marxistické dialektiky scholastikou, před nedostatkem teoretické fundovanosti a pružnosti; a za třetí, a to zejména, spatřoval Lenin nebezpečí v nadměrné zálibě některých jeho spolupracovníků v ryze administrativní stránce věci: „Pozoroval jsem u některých našich soudruhů, schopných ovlivňovat rozhodujícím způsobem směr státních záležitostí, že zveličují administrativní stránku věci, která je ovšem nutná na svém místě a ve své době, ale nesmíme ji směřovat s vědeckou stránkou, s ovládnutím široké skutečnosti, se schopností získávat lidi atd.“

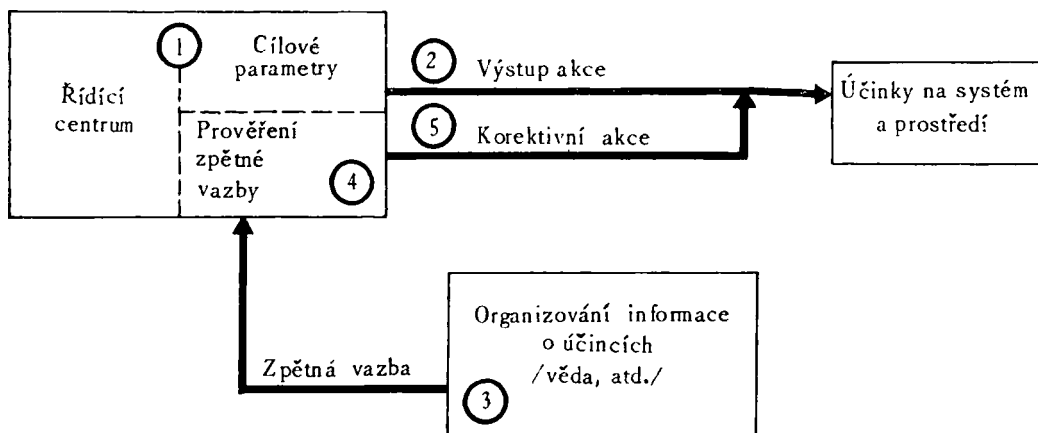
Lenin, který přispíval výjimečností a vysokou úrovní racionality své osobnosti i k vysoké úrovni racionality řídicího štábu komunistické strany a sovětského státu

i k vysoké propustnosti kanálů mezi rozhodovacím centrem a vědou, viděl jeden ze základních problémů a úkolů řízení právě v maximální integraci vědy do politického systému.

Při analýze Leninova myšlení i jeho praktické činnosti lze rozeznat těchto několik principů, které mají obecnou platnost a platí i pro zkoumání řízení společenských procesů v současnosti: vycházejí z požadavků marxistické metodologie poznání společnosti (materialistická analýza sociálních jevů, historicko-genetická metoda, třídní přístup při výzkumu společenských procesů, jednotu teorie a empirického poznání ve výzkumu); vycházejí z nejnovějšího stavu vědeckého poznání, věnují maximální prostředky k rozvoji společenských věd (a to jak ve sféře gnozeologické tak ve sféře institucionální), jež by vyúsťovaly v co nejhlubší, v co nejvšestrannější a nejsystematičtější sebeanalýzu společnosti; tímto zkoumáním dospět k poznání hlavních článků v rozhodovacím procesu a soustředit se na vyřešení těchto komplexů problémů; využívat soustavně zdokonalované zpětné vazby v poznávací sféře — při plném vědomí jeho relativity a omezenosti — ke studiu předpokládaných i nepředpokládaných entropických účinků rozhodnutí k rychlé a pružné korekci. (Viz obecné zjednodušené schéma společenské zpětné vazby.)

Rozeberme nyní některé aspekty těchto principů.

První tematický okruh širokého komplexu vztahu řízení společnosti a vědy se vztahuje k poznávací funkci vědy, k rozvoji gnozeologické potence společenských věd. Jde neobecněji o takové otázky jako vztah historického materialismu a společenských věd o problémy marxistické metodologie při poznání společnosti, o to, jak Lenin přistupoval k vědě. Prvním dvěma okruhům problémů jsou v tomto čísle věnovány jiné stati. Upozorňujeme rovněž na zásadní článek Glezermana *Istoričeskij materialism i konkretnyje sociologičeskije issledovanije* v časopise *Kommunist* 1970/4, který je věnován těmto problémům. Pro Lenina byla příznačná snaha využít maximálně všeho toho, co soudobá věda v celé šíři svých dimenzí dává pro řízení společnosti k dispozici. Základem jeho přístupu k řízení socialistické společnosti bylo kredo spojit

nejpokrokovější, nejrevolučnější politický systém s nejpokrokovějšími vědeckými poznatky, s vědou a technikou. Současně kladl velký důraz na aplikabilitu, na společenskou angažovanost každého vědeckého poznatku. Lenin, který si tak vysoce cenil vědy, a tím i společenských věd, současně pochopil mimořádnou složitost společenských procesů i relativitu poznání a omezenost nástrojů společenských věd. Uvedu k tomu ilustraci, která současně ukazuje, jak jasně Lenin rozlišoval sféru politiky a sféru vědy. Lenin v desítkách politických projevů charakterizoval socialismus, mluvil o něm a ukazoval na jeho nejružnější strukturní rysy. Jakmile však šlo o základní programový dokument, o vědecký dokument, byl Lenin mimořádně opatrný. Před sedmým sjezdem naléhal Bucharin na Lenina, aby v programovém dokumentu byl přesně formulován programový cíl socialismu a aby bylo charakterizováno, co znamená socialistické zřízení. Lenin se proti tomu velmi úporně bránil. Ve svém projevu proti Bucharinovi uvedl doslova: „Podat charakteristiku socialismu nemůžeme; jaký bude socialismus až dospějeme k hotovým formám — to nevíme, to říci nemůžeme... teoreticky v teoretických spisech, v článcích, v projevech, v přednáškách budeme rozvíjet myšlenky, že Kautský, vedl boj proti anarchistům nesprávně, ale do programu to zařadit nemůžeme, protože pro charakteristiku socialismu ještě neexistuje materiál... Cihly, z nichž bude socialismus vybudován, ještě nebyly vyrobeny. Dále nemůžeme říci nic

a je třeba být co nejopatrnější a co nej- přesnější. V tom a jedině v tom bude podmaňující síla našeho programu. Ale budeme-li si dělat sebemenší nároky na to, co nemůžeme dát — oslabí to sílu našeho programu... Podat charakteristiku socialismu nejsme s to, a tento úkol byl formulován nesprávně.“ (Spisy, Praha 1954, sv. 27, s. 141—142). Tento citát názorně ukazuje, jak Lenin mimořádně dbal o to, aby nebylo řečeno více, než je potvrzeno soudobým poznáním, než je tímto poznáním dosaženo.

Má další poznámka se vztahuje k problému diskutovanému v posledních letech v souvislosti s rychlým vývojem a kvalitativními změnami v metodách vědy, včetně společenských věd. Konkrétně jde o problém matematizace společenských věd, o vztah Lenina k tomuto problému a hypotetické úvahy o vztahu leninismu k tomuto problému v současnosti. Marx soudil, že zrání společenských věd je spjata s jejich matematizací. Marxistická kritika tak zvané matematické školy byla zaměřena nikoli proti samotné aplikaci matematické metody, nýbrž proti interpretaci této aplikace. Jistou úlohu při pozdějším vzestupu dogmatismu mezi marxistickými vědci, zejména politickými ekonomy, hrály v tomto směru odkazy na Lenina, který poukázal ve své studii *Materialismus a empiriokriticismus* na to, že jednou z příčin „fyzikálního“ idealismu bylo proniknutí fyziky k prvkům hmoty, zkoumaným matematicky, což pak vedlo k tomu, že matematictí fyzikové zapomněli na hmotu. To ovšem byla vulgarizace: Lenin po-

vážoval vše to, k čemu dospívala moderní fyzika, pouze za další potvrzení dialektického materialismu, a příčinu toho, že pokroky vědy spjaté s matematizací fyziky byly interpretovány idealisticky, viděl v tom, že vědci byli celou svou životní situací odrazováni od marxismu a že neznali materialistickou dialektiku. Lenin sám ve svých pracích uplatňoval ty postuláty, k nimž se hlásil zejména ve své stati *Sociologie a statistika*; pracoval v řadě svých studií neobyčejně erudovaně zejména některými statistickými metodami.

Rychlý kumulativní růst objemu poznatků spjatý v první řadě s revolucí v technologii zpracování informací vedl k vzrůstu důvěry v širokou aplikabilitu rigorózních vědeckých metod i ve společenských vědách a k vyzdvižení nároku tzv. „tvrdých“ vědců na status společenských věd obdobný statusu věd přírodních. Otázka tedy zní, do jaké míry se mohou společenské vědy stát rigorózní, exaktní, to znamená, do jaké míry mohou sledovat paradigmata klasických věd hypoteticko-deduktivní metodologií. Vymezení a popsatí společenského jevu nepředstavuje v řadě případů vážný problém. Induktivní technologii společenských věd se stala statistika, která rovněž hraje významnou roli jako experimentální nástroj společenskovědní metodologie. Například kontrolovaný experiment se rozšířil i do sféry zájmů makrosystémových společenských věd. Modelování hospodářských nebo politických procesů je tedy určitou analogií „in vitro“ experimentu v biologii, i když pochopitelně platí, že výsledky modelování a jejich aplikace na závěry o analogických situacích v reálném světě jsou ještě riskantnější než odpovídající extrapolace od experimentu „in vitro“ k „in situ“ v biologii. Přesto však experimenty a modelování mají v metodologii společenských věd závažnou funkci v tom smyslu, že napomáhají tvorbě nových pojmů a hypotéz. Zatím nejdůležitějším příspěvkem laboratorních metod ve společenských vědách je tedy heuristika. To však neznamená, že tyto experimenty na této úrovni jsou vždy odsouzeny zůstat. Dedukce naproti tomu vstupuje do metodologie společenských věd přes konstrukce matematických modelů, které pomáhají nalézt pozorované pravidelnosti a analyzovat je. Je tedy dalším krokem ve vývoji hypotetic-

ko-deduktivních metod. Protože pozorované pravidelnosti jsou typicky statistické, jsou příslušné modely typicky hypotetické stochastické procesy. Matematické nástroje se stávají postupně stále dokonalejší a často dosahují i složitosti nástrojů matematické fyziky. Přitom ovšem dosud (mám na mysli sociologii) podstatným problémem zůstává aplikovat v současných i budoucích výzkumech i ty matematické metody a teorie, které již dnes reálně existují, jako např. teorie markovských řetězců, teorie her, teorie lineárního a dynamického programování, teorie informace, faktorové analýzy, korelační analýzy atd. Tyto metody nelze pochopitelně aplikovat mechanicky, již proto, že namnoze vznikly z potřeb jiných vědních disciplín. Avšak při veškeré opatrnosti k těmto metodám vidíme pokrok sociologie, jejímž ústředním problémem je problém měření, v jejím růstu rigoróznosti a v aplikaci matematických metod. Je pochopitelné, že dosavadní úspěchy matematizujících se společenských věd se naprosto nedají srovnat s úspěchy dosaženými ve fyzikálních vědách a že v důsledku toho také jejich role se nedá srovnat s hegemonií matematické fyziky. Dochází ostatně i k určitému protiproudu, který tento matematizující trend kritizuje, zejména se závažným argumentem, že matematizace s sebou nese tendenci k možnému řešení triviálních problémů. Proti tomu ovšem lze namítat, že každá skutečně rigorózní přírodní věda začínala řešením triviálních problémů, protože bez těchto začátků se skutečně nelze dopracovat rigorózních výsledků. Méně fundovaná je námitka, podle níž matematika je bezmocná před obrovskou složitostí společenských jevů. Matematická technologie skutečně roste rychlostí srovnatelnou s materiální technologií. Stačí vzpomenout na počátky fyziky jako vědy, která znamenala začátek vývoje k současné fyzice. Matematická ekonomika a metodologie mají srovnatelný stupeň matematické složitosti a pokrok v meteorologii byl urychlen právě vysokorychlostními samočinnými počítači. Není třeba pochybovat například o tom, že k podobnému pokroku dojde u ekonomů například při vysvětlování a predikci variací indexu úroků apod. Síla matematiky — a matematické teorie jsou skutečně dosud jediným příkladem plně zralých teorií —

roste s úkoly, před které je postavena, samozřejmě za předpokladu, že problémy mají dostatečný společenský význam, aby provokovaly dostatečnou mobilizaci úsilí vědců i rozhodovacích orgánů. I marxistický sociolog, který musí pracovat v podstatě v prostředí stálé revoluce, musí, jakmile nalezne dostatečně produktivní pojmy a proměnné, usilovat o růst rigoróznosti vědy. Jedině tehdy může napodobovat přírodního vědce a profitovat z jeho bohatých zkušeností. Přitom naprosto nelze opomíjet právě ty podstatné problémy, které nejsou dosud přeložitelné do verifikovatelných predikcí, i když jde o podstatné problémy a snad nejdůležitější otázky společnosti na různých úrovních. Metody těchto rigorózních věd, to znamená manipulace s manipulovatelnými proměnnými, nejsou cestou k pochopení některých, ústředních problémů. Existuje tedy reálné dilema mezi orientací na řešitelné, ale méně významné problémy, a mezi orientací na problémy podstatné, ale v současnosti neřešitelné rigorózními metodami.

V tomto smyslu jsou společenské vědy v situaci kvalitativně odlišné od situace, jaká existovala v době Leninově. Přes nesporné pokroky jsou i nadále v situaci, podobné situaci medicíny před sto lety, před objevem úlohy patogenních mikroorganismů, klíčovým objevem v lékařství. Ve vědách o člověku a o společnosti patří zřejmě mezi klíčové teoretické problémy problém pochopení lidského učení, zde však ještě ke klíčovému objevu nedošlo, a právě tento problém se zdá být podstatný pro řešení dalších základních společenských problémů. Uvažovat leninsky zde dnes podle našich názorů znamená využít moderních matematických metod k zdokonalování různých aspektů řízení společnosti, ale současně využít vědy nejen ke zdokonalování predikce a řízení, ale i jako inspirační síly pro intuici. I v dalších desetiletích zřejmě budeme, pokud jde o tento metodologický spor ve společenských vědách, svědky koexistence i kooperace mezi oběma trendy, i když zřejmě dlouhodobě si trend k rigoróznějším společenským vědám bude razit cestu.

*

O nejrůznějších aspektech Leninovy podpory vědy a techniky v prvních letech

sovětského státu existuje objemná literatura. Leninovou zásluhou bylo vytvoření zcela nového oboru řízení, národohospodářského plánování. Vytvoření národohospodářského plánování v celospolečenském měřítku patří mezi nejdůležitější průkopnickou společenskou inovaci ve sféře řízení. Již v dubnu 1918 dal Lenin svým návrhem Nejvyšší národohospodářské radě podnět, aby uložila Akademii věd začít soustavně zkoumat přírodní bohatství Ruska a vytvořit řadu komisí odborníků pro co nejrychlejší sestavení plánu organizace průmyslu k zlepšení hospodářské situace v Rusku. Ve svém proslulém „Konceptu plánu vědecko-technických prací“ žádal Lenin, aby zvláštní pozornost byla věnována elektrifikaci průmyslu a dopravy a použití elektřiny v zemědělství. Tak postupně vznikl plán GOELRO, který si vyžádal i vyřešení řady vědeckých teoretických problémů a který se stal prvním jednotným hospodářským plánem v historii vědeckého řízení. Bylo pozoruhodné, že i v roce 1918, kdy revoluce byla smrtelně ohrožena, nacházel Lenin dostatek času, aby si zval pracovníky komise, která byla pověřena vypracováváním tohoto plánu, nebo jim své připomínky sděloval telefonicky a písemně, aby četl korektury.

Lenin ostře pranýřoval nevšímavost k vědeckým poznatkům. Například v dopise hlavní správě naftového průmyslu poukazoval na zprávu o možnosti nahradit železné trouby cementem a dodal: „Proč jste nezačali bít na poplach? Proč jste to nedali do denního tisku? Proč jste neprosadili v Radě práce a obrany opatření, která by tomu napomohla?“ Na základě rezoluce XII. sjezdu byla také zřízena Rada vědecké organizace práce (SOVNOT), „jejímž hlavním úkolem bylo sjednocování a plánování vědecko-výzkumných prací ústavů a jejich koordinace s úsilím vlády o vytvoření správně fungujícího státního aparátu a o vzestup státního průmyslu pomocí racionalizace a vědecké organizace práce“. Tak byla vytvořena nejen první státní instituce, ale i první instituce na světě vůbec, která organizovaným způsobem spojovala řízení průmyslové výroby a státní správní činnosti s vědou. Jednou z hlavních myšlenek, kterou Lenin rozvíjel a prosazoval v řadě svých projevů i článků, byla myšlenka, že

po politickém a vojenském vítězství nad buržoazií je třeba dosáhnout i vítězství v organizování národního hospodářství a výroby a využít přitom všech vymožeností, jichž na tomto úseku dosáhl kapitalismus. Lenin dospěl k závěru, který se na první pohled může zdát paradoxní: „Socialismu se musíme do značné míry učit u velkých trustů, socialismu se musíme učit u největších organizátorů kapitalismu.“ Na jiném místě v tomto čísle jsou citována Leninova slova o jeho postoji k Taylorovu systému, jehož racionální stránky je s patřičnou adaptací třeba využít ve prospěch socialismu. Nešlo pochopitelně pouze o adaptaci poznatků získaných odborníky v kapitalistických zemích, nýbrž o rozvíjení vlastních teorií organizace v Sovětském svazu. I v tomto směru dal Lenin vládě a dalším institucím řadu impulsů.

Zásadu integrace vědy do politického systému a jiných institucí uplatňoval Lenin logicky i na práci orgánů sovětské moci a správy. I zde Lenin žádal, aby byl zaváděn nejracionálnější způsob organizace a pracovních metod, opřený o vědecký výzkum a o vědecké poznatky.

Tyto různé Leninovy návrhy, důraz na to, aby byly prosazovány nejmodernější metody řízení, aby například v orgánech dělnicko-rolnické inspekce byli lidé, „kteří nezůstávají pozadu za nejlepšími západoevropskými vzory“ (*Spisy* 33, Praha 1962, s. 468), nebyly tehdy přijímány naprosto jednoznačně kladně, protože byly v rozporu s názory některých významných skupin ve straně. Zejména návrh na vytvoření státního kapitalismu v sovětských podmínkách jako nutného stupně socialistického hospodářství a v souvislosti s tím i podstatné zvýšení nároků na kvalifikaci pro řídicí práce byly na různých zasedáních stranických i odborových orgánů kritizovány. Leninovy myšlenky o přeměnění zásob kultury, znalostí a techniky v kapitalistických státech z nástroje kapitalismu v nástroje socialismu nenacházely zdaleka všeobecnou odezvu, i když se tyto názory dnes zdají být naprosto samozřejmé.

Tyto leninské principy si dodnes plně podržují svou platnost, ovšem jejich obsah se podstatně mění. Vstup kybernetického řízení do produkčního procesu, kde základním a podstatným zdrojem výroby se stává vstup informací, výkon programu-

jících strojů, jejichž produkty jsou produkovány jinými vstupy informací a recipovány či restringovány dalšími informacemi, to vše revolucionizuje současné řídicí systémy. Uvědomme si, že Lenin žil ještě v době holleritového systému, jenž se zrodil na konci minulého století (1890), zatímco dnes již žijeme v době čtvrté generace samočinných počítačů. (První generace vznikla v třicátých letech, druhá, charakterizovaná samočinnými elektronkovými počítači byla vytvořena po druhé světové válce a její éra trvala asi do konce padesátých let, třetí je generace tranzistorových samočinných počítačů a čtvrtá generace je charakterizována středními integrovanými obvody; předpokládá se, že během dalších dvaceti let se tento cyklus dovrší vytvořením páté, šesté a sedmé generace; pátá generace bude charakterizována mikrominiaturizací, kde samočinný počítač může dosáhnout velikosti asi krychlového palce. Kolem poloviny osmdesátých let lze předpokládat určité nasycení v této křivce *S*, ale pak může dojít eventuálně k nové *S* křivce na základě nových principů samočinných počítačů, které by případně mohly dosáhnout atomových rozměrů. To samozřejmě jsou pouze hypotézy, protože v současnosti ještě známe příliš málo, abychom mohli pronášet i třeba jen přibližné pravděpodobnostní soudy.) Jisté však je, že schopnost člověka zpracovávat informace nesmírně vzrostla (ve srovnání s obdobím před druhou světovou válkou vzrostla schopnost samočinných počítačů milionkrát); přitom dnes vstupujeme do nové kvalitativní etapy i souvislosti se vznikem vysokoúrovňových jazyků, které mění i sám obsah pojmu řešení problému. Potřebujeme pouze popsat v určitém jazyce pravidla, která umožní tomuto samočinnému počítači nalézt samostatné řešení. Vysokoúrovňový jazyk se přitom více blíží přirozenému jazyku, který používáme ke komunikaci a zřejmě i k myšlení, než detailní instrukce zadávané stolnímu kalkulátoru. Dnes již existují ve světě desítky takových vysokoúrovňových programových jazyků a tento trend během několika nejbližších desetiletí kvalitativně změní celou řadu problémů řízení.

Ve srovnání s tímto rychlým a kumulativním růstem síly člověka nad silami přírody podstatně pomaleji roste naše schop-

nost adekvátními sociálními inovacemi řešit politicko-organizační problémy účinného využití této obrovské síly. Tento vývoj s sebou nese jak nové obrovské možnosti, tak i entropické důsledky. Žijeme dnes v době, kdy správní aparáty jsou informačně přetíženy, kdy z neobyčejné komplexnosti společnosti pramení i nová zranitelnost. Současně dochází k vzrůstu rozhodovacího prostoru subjektivního činitele, ale i k vzrůstu rizika rozhodování. Nejobecněji se jedním z vážných problémů současnosti stává hledání způsobů jak snížit nekonzistenci technologických, exponenciálně se rozvíjejících inovací v technologické sféře a ve vědě na straně jedné, a podstatně pomaleji se rozvíjejících inovací ve sféře společenské na straně druhé.

V posledních letech svého života viděl Lenin hlavní články řízení společnosti i praktické realizace zásady demokratického centralismu v řízení na všech úrovních společenského systému v těchto problémových okruzích: jak zajistit vysokou kvalitu řídicího subjektu společnosti, komunistické strany a jejího řídicího jádra (a zejména jak zajistit jednotu tohoto řídicího jádra); jak podstatně zvýšit kvalitu státního aparátu a systematicky nalézat optimální institucionální struktury a mechanismy výběru a výchovy řídicích kádrů, které by vedly k optimalizaci racionálního a demokratického řízení společnosti; a konečně jak podstatně zvýšit kulturní úroveň lidových mas, hlavně venkovských. Důraz na zvýšení účinnosti zejména řídicí a organizátorské práce státního aparátu nebyl náhodný. Vážné závady v práci státních institucí a orgánů tehdy ohrožovaly všechny plány dalšího rozvoje země a vyvstávala hrozba, že Nová hospodářská politika bude znemožněna. Z Leninových posledních statí, zejména ze statí *O dělnicko-rolnické inspekci* a ze statí *Raději méně, ale lépe* vyplynula řada stanovisek, která tvořila podstatnou součást jeho koncepce budování socialistické společnosti. Smyslem jeho návrhů byly snaha o maximální možnou vědeckost a vybudování takových politických institucí, které by v daných možnostech maximálně povzbuzovaly maximum lidí k iniciativě a ke společenské

aktivitě a které by k rozhodování o společenských záležitostech a k řízení společenských procesů mobilizovaly nejnadanější a nej kvalifikovanější představitele lidu, pracující pod širokou kontrolou veřejnosti.

Lenin se tedy projevoval velice jednoznačně jako revolucionář prostý doktrinářství, s vyvinutým smyslem pro neustálé sledování dynamiky společenské skutečnosti, pro budování zpětné vazby informací o této dynamice a se smyslem pro pružné a předvídativé reagování na informace o efektech — předvídaných i nepředvídaných — jednotlivých aktů strategického rozhodování. Lenin si byl vědom relativity každé politické činnosti. Jeho vysoce vyvinuté alternativní myšlení, myšlení v alternativních modelech situace a rozhodování, mu umožnilo v některých případech, kdy podstatným problémem byl čas, rychlost rozhodování a rychlost korekcí tohoto rozhodování. Tím se podstatně odlišoval od svých spolupracovníků. Markantním příkladem rychlého pochopení neúspěchu nesprávné doktríny a rychlého přechodu k alternativnímu modelu rozhodování byl problém uzavření separátního míru s Německem,⁵ nebo i vznik Nové hospodářské politiky. Uvědomme si, že NEP šla proti všem základním představám o nezbožním socialismu, které až do té doby naprosto jasně převládaly. Podobně by bylo možno uvést případ Leninova přehodnocení jeho vztahu ke střednímu rolníkovi, což bylo strategické přehodnocení dalekosáhlého dosahu. Leninovi bylo bohužel dopřáno příliš málo času k tomu, aby na základě reálných procesů případně přehodnotil své názory na některé jiné problémy, aby je zpřesnil nebo teoreticky přetvořil v nové názory.

Zamyslet se nad Leninskými principy při problémech řízení společnosti dnes znamená zamyslet se nad tím, co jsou hlavní články řetězu, co by mělo být především vědeckým a tedy i sociologickým výzkumem šetřeno a v praxi prioritně řešeno. Rozsah tohoto článku nedovoluje podrobněji se u tohoto tématu zastavit, uvedme však alespoň jediný, ale významný příklad, a to příklad transformace problému demokratického centralismu a problému stát-

⁵ Po celý rok 1917 byla perspektiva separátního míru ostře odsuzována. V propagandě i v dokumentech ústředního výboru komunistické strany Sovětského svazu nalezneme řadu citátů, které odsuzují tento mír jako hanebnou pomluvu. Avšak pouze za několik týdnů po říjnové revoluci nastal

příkrý obrat. Podle názorů odborníků, specialistů na toto období, nebyl by tento převrat možný, kdyby Lenin už v době, kdy se ještě oficiálně vedla v propagandě určitá linie, neměl již promyšlen i další alternativní model pro případ, že by si to situace vyžádala.

ního aparátu. Princip demokratického centralismu byl a je jedním z příznačných rysů společenské struktury socialistické společnosti. Lenin o něm psal, že „centralismus chápáný ve skutečně demokratickém smyslu předpokládá poprvé dějinami vytvořenou možnost plného a nerušeného rozvoje nejen místních zvláštností, ale i místní činnosti, místní iniciativy, různosti cest, způsobů a prostředků postupu ke společnému cíli“. *Spisy* 27, Praha 1954, s. 202.) Ztělesnění tohoto principu dnes vyžaduje výzkum mechanismu jeho působení, žádá si konkrétní konstrukci odpovídajícím způsobem nalaďeného společenského systému seberegulace, sebekontroly a automatického rozvoje. Hospodářské principy uvědomělého řízení společenské výroby se syntetizují s kybernetickými principy autoregulace a sebeorganizace společenských procesů, zejména hospodářského procesu. Jedním z ústředních problémů je úkol vystřídat státní aparát systémem společenského sebeřízení jako vysoce organizovanou formou společenství lidí práce; jde o zkonstruování speciálního systému a speciálního aparátu ekonomického a společenského řízení. Problém optimálnosti procesu národohospodářského řízení není pouze problémem zdokonalování metod matematického programování, nýbrž je to problém hlubokého ekonomicko-kybernetického a sociologicko-kybernetického zkoumání z hlediska teorie rozhodování a teorie regulace. Je třeba řešit rostoucí rozpor mezi zpomalováním zpracování informace, který vzniká v důsledku vzrůstu počtu řídicího aparátu, a neustále rostoucí rychlostí výroby. Dnes je možný úspěšný rozvoj výroby pouze při plném souladu jejich tří stránek: výrobních sil, výrobních vztahů a systému hospodářského řízení. Nesoulad mezi úrovní výrobních sil a stavem systému hospodářského řízení nutně vede k disproportům v národním hospodářství a brzdi jeho rozvoj. Informační přetížení, vzrůst času potřebného k zpracování informací ve svých důsledcích vede ke snižování obecné rentability hospodářství. Jedním z nejdůležitějších ukazatelů ekonomické síly, jedním z rozhodujících faktorů, který určuje výrobní a ekonomický potenciál země, je dnes úroveň automatizace řízení. Vystává úkol vypracovat plán na vytvoření automatizované soustavy hospodářského řízení nejen

v rámci jednotlivých zemí světové socialistické soustavy, ale i na úrovni celé této soustavy; takový plán by zahrnoval vybudování jednotné soustavy výpočetních středisek, sdělovací soustavy, sjednocení technických prostředků, způsobů kódování a klasifikace materiálně technických prostředků, jednotný algoritmický jazyk programování a soustavu standardních programů. Leninský přístup k tomuto problému dnes znamená soustředit na vyřešení těchto problémů dostatečné vědecké kapacity. Leninský přístup znamená připravit sociální organizaci na současné a zejména i budoucí technologické vynálezy, což je úkol nesmírně obtížný a mnohým se zdá dokonce těžko řešitelný. Obrovský růst síly člověka, který jsme zaznamenali v posledních dvou desetiletích, má nadále vzestupnou tendenci a v nejbližších desetiletích lze s dosavadním exponenciálním růstem očekávat další objevy, které tyto potence dále znásobí. Příprava společenské organizace na takové budoucí vynálezy, například v oblasti biologie (možnost genetické kontroly atd.) patří mezi ústřední problémy v komplexu předpokladů toho, aby lidstvo mohlo své vynálezy přežít. Dnes vzniká společenská objednávka vytvoření informačních systémů k řešení takových úkolů, které se týkají řízení v měřítku národním, v měřítku společenských soustav i v měřítku celosvětovém. Tyto informační systémy by měly pomoci vyřešit v světovém měřítku i takové problémy, jako je řízení populační exploze, podstatné zdokonalení stabilizujících mechanismů k udržení míru apod.

*

Zamyšlení nad dílem velikanů lidské civilizace, k nimž dávají periodická výročí vhodné příležitosti, mohou být podkládána nestejnorodými motivy. V motivaci některých lidí může být silně akcentována nebo dokonce převládat nostalgie typická pro chvíle slabosti, kdy obtížnost vyhledávání opěrných bodů pro budoucnost vede k návratu nebo k útěku k autoritám minulosti a k jejich nesmrtelným hodnotám. Jiní se snaží využít takových osobností absolutizováním prvků jejich díla, které zastaraly, pro ideologické ospravedlnění své vlastní konzervativní nebo dokonce reakční role ve společenském procesu. A konečně další hledají

в анализе дѣла гениѣ минувшей вѣходиска к рыхлѣйшѣму рѣшенію проблемѣ сѣчаснѣ цивилизациѣ.

Вѣрност Ленинѣму одказу знаменатѣ по-дле нашѣго нѣзору ѹсиль глѣдат в ѣго анализѣ цѣсты к доконалѣйшѣму, рыхлѣйшѣму рѣшенію проблемѣ socialistickѣ спѣчнѣсти i сѣчаснѣ цивилизациѣ, považovat ѣго дѣло за отѣврѣнѣй системѣ а методологичѣскѣ нѣвод к далѣйшѣму процесу, в ѣгожѣ прѣбѣхѣ бѣде конструирована рѣда моделѣ а теоріѣ, бѣде отѣврѣна цѣста к реорганизациѣ поѣмѣ, protoѣе Ленин был skuteчнѣ вѣдѣчкѣй мѣслителѣ, kterѣй се никды неuzavіral реорганизациѣ поѣмѣ, jestliѣе бѣла тѣто реорганизациѣe нѣтнѣа. Je v logice дѣјин, ѣе ѣе прітѣм моѣнѣ, ѣе мнѣоѣе з пѣвѣднѣих интуитивнѣих нѣзорѣ а диспѣзѣц бѣдѣоу новѣйшѣи гѣниѣ мѣнѣнѣы. To всѣак напѣрѣсто незначенатѣ, ѣе дѣла гѣниѣу минувшей бѣ бѣла degradѣвана nebo vyvracena. Дѣло ѹчитѣлѣу се несниѣжуѣе розѣвѣеніѣм ѣеѣих теоріѣи а мѣыслѣнек в об-дѣбѣи новѣых ситуациѣ вѣдѣ а спѣчнѣсти.

Резюме

М. Соукуп: Руководство социалистическим обществом в произведениях Ленина

В ѣтой стѣтѣе автор занѣматѣея некѣторѣми сторонами вѣклада Ленина в избранные проблемы руководства социалистической общественно-ѣкономической формацией, осуществленной советским обществом в период с 1917 до 1923 г., и задѣмѣывается над импульсами, истѣкающѣми из ѣтих трудов при изучении теоретических и методологических проблем в современной фазѣ цивилизационного процесса. Предпѣсылкой марксистского анализа а интерпретацией произѣведений Ленина, являющегося величайшим государственным деятелем ѣтого столѣтия, роль которого в политической системе можно сравнить с ролью, которую в науке играли Эйнштейн и Винер, и являющегося по данным Юнеско наиболее переводимым автором на иностранные языки (ѣн превзошел в ѣтом направлении Толстого), является изучение ѹчение ѣтих трудов во всѣй совокупности и в историческом контексте.

Деятельность Ленина в области руководства общественными процессами имѣла значение не только с точки зрения руководства в странах социализма, но и с точки зрения теории и практики руководства вообще. Ленин впервые из выдающихся мыслителей указал, напр., на то, что стремления усовершенствовать методы и средства руководства, сделать их более точными, не могут быть ограничены только стенами предприятия, и что новые методы и средства руководства создают предпѣсылки для настоящего раздѣления и упорядѣчения всего общественного труда, для чѣго и будут применены.

Ленину и ѣго сотрудникам не вполне удалось избежать судьбы всех предшествующих революционеров, которые по словам Энгельса должны были на собственном опыте убеждаться, что их непосредственно осуществляющаяся революция мало походит на ту, за которую они боролись. После Октября оказалось, что удержатѣе власть и организовать общество, руководитѣе общественными процессами, чтобы максимально реализовать социалистическую программу, наверно ѣще труднее, чем власть захватить. Руководящее ядро коммунистической партии, гѣниѣм которого был Ленин, должно было создавать, экспериментировать и прѣвѣрять свои теоретические выводы в государственных масштабах и не могло опираться на ѣпыт любого предшественника, и все ѣто ѣни должны были совершать в ѣсловиях одинокой революции в разоренной стране.

Автор интересуѣея Лениным как революционером суграющѣм выдающую роль при создании советского государства, руководимого единственной партией — коммунистической партией как партией рабочего класса. Высокий рациональный ѣровень личности Ленина содействовал высокому, рациональному ѣровню руководящего штаба коммунистической партии и советского государства. Он ѣобеспѣчивал, что с минимальным шумом работали информационные каналы между двумя штабными частями общественной системы, между наукой и рѣшающим центром. В максимальной интеграции науки и политической системы Ленин усматривал одну из коренных задач и проблем руководства. Анализируя деятельность Ленина, можно выделить, напр., следующие принципы, имеющие всеѣобщѣе значение: исходить из требования марксистской методологии познания общества (материалистический анализ социальных явлений, историко-генетический метод, классовый подход при изучении общественных процессов, единство теории и эмпирического познания при исследовании); исходить из новейшего состояния научного познания, вполне создавая ѣго рѣлативность и ѣограниченность — а дать максимальные средства для развития орудий (как в сфере гнѣсеологической, так в сфере институциональной), которые бы вели к наиболее подробному, всѣстороннему и систематическому собственному анализу общества; путем ѣтого изучения достигнуть познания главного звѣна в рѣшающем процесѣе и сосредѣотѣчиться на ѣго рѣшении (ѣто бѣло бы возможно назвать системным подходом к изучению явлений); систематическое ѣспользование усовершенствованной обратной связи в сфере познания для изучения предпѣлагаемых и неѣредпѣлагаемых, ѣнтропических дѣйствиѣ рѣшения для быстрой коррекции.

В последние годы своей жизни Ленин узнал, каковы главные звѣнья при руководстве обществом (и он придавал много сил для их рѣшения), при практической реализации принципа демократического централизма в руководстве на всех ступенях общественной системы в следующих комплексах проблем: как ѣобеспѣчить высокое качество руководящего субъекта общества, коммунистической партии и ѣе руководящего ядра: (именно как ѣобес-

печатать единство этого ядра); существенным образом повысить качество государственного аппарата и как систематически находить оптимальные институциональные структуры и механизмы подбора и воспитания кадров, которые бы привели к оптимизации рационального и демократического руководства обществом (одним из новаторских поступков было и создание системы народнохозяйственного планирования); существенное повышение культурного уровня народных масс, прежде всего, крестьянских.

В статье даются гипотетические рассуждения об импульсах, истекающих из произведений Ленина для решения основных проблем руководства обществом и общественными процессами в настоящей эпохе, во время мгновенной коммуникации и возможности мгновенного уничтожения в мировых масштабах, во время, когда кибернетическое управление входит в производственный процесс итд., значит, во время, когда гигантски и кумулятивно растут силы человека и способность познания и владения силами природы, но тогда гораздо медленнее растет наша способность решать адекватными социальными инновациями политическо-организационные проблемы для эффективного использования этой силы; когда качественно возросла возможность и способность человека разрабатывать информации и эта проблема революционизируется возникновением языков высокого уровня, меняющим и само содержание понятия решения проблемы, но когда аналогично повысилась информационная перегрузка решающих органов и когда надо приготовить общественные системы именно и для будущих технологических открытий. Это можно считать одной из главных предпосылок для того, чтобы человечество могло пережить. Исходить из методов Ленина сегодня — значит определить, прежде всего, главные звенья в исследовании познания и руководства обществом в пределах отдельных государств, мировой социалистической системы и в мировых масштабах, установить степень consistency между всесностью проблем современного мира, истекающих из его развития, с расположением мощности общественных наук и программ для их решения; это значит тоже развивать теории и методы общественных наук в настоящее время революции в этих методах. В статье ведется дискуссия в отношении растущего значения математических методов и растущего ригоризма в общественных науках, что было критерием научности каждой научной дисциплины для Маркса и Ленина. В произведениях Ленина надо искать методологическую инструкцию для дальнейшего развития процесса познания, в течение которого будет построен ряд моделей и теорий, которые будут сравниваться с действительностью, будет открыт путь для развития и реорганизации понятий, так как Ленин как настоящий ученый и мыслитель никогда не избегал такой реорганизации понятий, если она была неизбежна. Исследования, вызванные потребностями научного руководства обществом, имеют комплексный характер. Первоочередно надо уделять внимание социальному программированию и

прогностике. К основным проблемам принадлежит создание наиболее совершенных информационных систем, которые бы действовали как обратная связь между явлениями и как средство и орудие самоорганизации и саморегуляции систем социалистической общественно-экономической формации.

Summary

Miroslav Soukup: Guidance of Socialist Society in Lenin's Work

The present paper deals with some aspects of Lenin's contribution to the selected problems of management of the socialist socioeconomic formation, as concretized by the Soviet society of the period 1917—1923, and considers the impulses ensuing from this work in studying the theoretical and methodological problems of the contemporary phase of the civilization process are discussed. The study of this work in its totality and historical context is a pre-condition of the Marxist analysis and interpretation of the work of Lenin whom we regard as the greatest statesman of our century, whose role in the political system is comparable to the role played in science by Einstein and Wiener, (and who — according to the data assembled by the UNESCO — was an author whose works were most often translated into foreign languages; in this respect he surpasses Tolstoy, Shakespeare, Balzac and even the Bible).

Lenin and his collaborators did not completely succeed in escaping the fate of all the previous revolutionaries who, according to Engels' statement, always had to learn by their own experience that their revolution which was just being realized is not too similar to the revolution they strived to put through.

After October 1917 it turned out that to maintain power and to organize the society, to control social processes in order to bring about a maximum realization of the socialist program, is apparently still more difficult than to conquer the power. The leading core of the Communist Party, the genius of which was Lenin, was compelled to create, to experiment, to verify its theoretical conclusions on a national scale, lacking the possibility to lean on the experience of any predecessor — and they had to realize all this under the conditions of an isolated revolution in a devastated country.

Lenin's activity in the area of the guidance of social processes was important not only from the viewpoint of management in the socialist countries, but also from the viewpoint of the theory and practice of management in general. For example, Lenin — as the first prominent thinker — pointed out that the endeavours aiming at improving the methods and tools of management and its exactness cannot come to an end in the sphere of an enterprise, and that new methods and means of management create pre-

conditions for "a proper division and organization of all social work" to which they will also be applied.

The paper deals with the contribution of Lenin as the politician contributing substantively to the creation of the Soviet State managed by a single party, the Communist Party as a political party of the working class. Owing to the high rationality of his personality, Lenin contributed also to the high level of rationality of the leading staff of the Communist Party and the Soviet State, to the high permeability of the information channels between the two staff subsystems of the social system, between science and the decision-making centre. In the maximum integration of science into the political system Lenin saw one of the fundamental tasks and problems of management. In analysing Lenin's activity, the following generally valid principles may be recognized: to proceed from the claim set by the Marxist methodology concerned with the knowledge of society (the materialistic analysis of social phenomena, the historico-genetical method, the class approach in examining the social processes, the unity of the theory and empirical knowledge in research); to proceed from the up-to-date state of scientific knowledge — fully conscious of its relatively and limitations — and to devote maximum means to the development of instruments (i. e. both in the gnoseological and in the institutional spheres) leading to a most minute, most general and most systematic self-analysis of the society; in applying this kind of studies, to succeed to discover the main link in the decision-making process and to concentrate on its solution (this could, in principle, be designated as a system approach to studied phenomena); to make use of the systematically improved feed-back in the cognitive sphere for studying both the anticipated and the unforeseen, entropical effects of the decision for enforcing a prompt and flexible correction.

In the last years of his life, Lenin regarded the following sets of problems as the main links of the management of society (and he devoted an immense energy to their solution), of the practical realization of the principle of democratic centralism in management at all the levels of the social system: how to secure the high quality of the leading subject of the society, the Communist Party and its leading core (and, 'n those days, primarily how to ensure the unity of this core); how to bring about a substantial increase in the quality of the State apparatus and how to proceed systematically in finding the optimum institutional structures and mechanisms of the selection and education of the managing staff which would lead to the optimalization of the national and democratic management of society (also the

creation of the system of economic planning was one of the pioneer actions); how to bring about a substantial increase in the cultural level of the masses of people, especially of the country people.

The paper presents hypothetical considerations on the cues ensuing from Lenin's work for solving the basic problems of the guidance of society and social processes in the contemporary epoch, at the time of immediate communication and possibilities of an immediate destruction on a world scale, at the time when cybernetic management is entering the production process, etc. — or at the time when the forces of man are prodigiously and cumulatively growing over the forces of nature, whereas the growth of our ability to solve, by means of adequate social innovations, political and organizational problems to achieve an effective utilization of the prodigious force is substantially lower; at the time when the possibility and ability of man to process information has tremendously increased and this problem has been revolutionalized by the newly arisen high-level languages the existence of which has changed the very content of the concept of problem solving, but when the decision-making bodies have become at the same time overloaded by information and when it is necessary to prepare the social system especially for the future technological discoveries, which may be considered to be one of the fundamental preconditions for the survival of mankind. To apply Lenin's methods today means especially to determine the main components of the research into the understanding and management of society both on the scale of the separate States of the universal socialist system and on the world scale, to determine the degree of consistency between the relevance of the problems the contemporary world has to face, which are the result of its development, and the level of capabilities of social sciences and possibilities to bring about their solution; it also means to develop theories and methods of social sciences in the contemporary period of revolution in these methods. The paper also presents a discussion on the growing importance of mathematical methods and the increasing rigorousness in the social sciences, which both Marx and Lenin considered to be a criterion of the scientific character of every scientific discipline. In Lenin's work it is necessary to search for a methodological instruction for the further development of the cognitive process, in the course of which a number of models and theories will be arrived at and confronted with reality and the way towards developing and re-organizing concepts will be opened, because Lenin — as a really scientific thinker — never avoided such a reorganization of concepts wherever it was required.